

ПРИВАТИЗАЦІЯ ЯК МЕХАНІЗМ ТРАНСФОРМАЦІЇ ФОРМ ВЛАСНОСТІ

Розкритий зміст існуючої системи відносин власності. Наведені підсумки масової приватизації.

Ключові слова: підприємство, приватизація, власник, роздержавлення.

Раскрыто содержание существующей системы отношений собственности. Приведены итоги массовой приватизации.

Ключевые слова: предприятие, приватизация, владелец, разгосударствление.

The maintenance of the existing system of property relations is exposed. The conclusions of the mass privatization are given.

Keywords: enterprise, privatization, privatization of state property.

Необхідність глибоких перетворень відносин власності в Україні є очевидною. Перехід до ринкових відносин – це насамперед формування конкретного середовища, що функціонує там і тоді, де і коли створюється багатокладна економіка, різноманіття форм власності та господарювання, які складають економічний фундамент суспільної системи. Такими цілями підпорядкована здійснювана в Україні програма роздержавлення і приватизації.

Починаючи з 1991 року, в Україні триває аграрна реформа, роль і значення якої в системі соціально-економічних перетворень нашого суспільства важко переоцінити. Основна мета цих перетворень – зробити селянина власником і господарем землі та інших засобів виробництва. Як зазначають В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров, О. М. Онищенко, В. В. Юрчишин, П. Т. Саблук, М. Й. Хорунжий, суспільне визнання пріоритетності розвитку села та відродження авторитету селянина на шляху переходу України до ринку немислиме без докорінної трансформації економічних відносин і насамперед відносин власності. Останні стосуються передусім економічних інтересів селянина-виробника, мотивації праці, її продуктивності, а в остаточному підсумку – ефективності суспільного виробництва. Прагнення селянина, як і будь-якого іншого товаровиробника, мати вигоду від своєї праці є фундаментальним законом економіки, основоположним принципом господарювання.

Метою статті є необхідність розкриття змісту існуючої системи відносин власності.

У Нобелівській лекції лауреат Джеймс Б'юкенен говорив, що реформувати суспільство можна тільки усвідомлюючи свою відповідальність за політичну реальність і з урахуванням того, що будь-які подібні зміни можливі лише в

довгостроковій перспективі. Реформи існуючої системи мають сенс тоді, коли вони сприяють проведенню політики, зрозумілої простим чоловікам та жінкам і не розрахованої на ідеальний свідомий та щедрий народ. Вибір політичних правил не має виходити за межі реальності. Чи відповідає таким принципам приватизація, що проводиться в Україні?

Приватизація – це загальносвітове явище. Головна її мета – домогтися підвищення ефективності підприємств, які у межах державно-бюрократичної власності втрачають функціонування. Для переходу до ринку при будь-якому варіанті перебудови виникла необхідність створити ринкову структуру, спроможну наблизити виробника до власності, оживити потенціал безпосереднього інтересу до результатів господарювання. Проте це тільки початок шляху, ринкові відносини, конкурентне середовище ще мають бути створеними. Приватна власність не сформувалася. Юридичні закони не досконалі, а іноді, за сформованою у командній економіці традицією, підміняються т. зв. телефонним правом. Масштаби корупції вражають. За таких умов основою першого етапу стала так звана сертифікаційна приватизація. За задумом остання має вирішити проблему приватизації не тільки малих, а й великих підприємств. Приватизація великих підприємств здійснюється за допомогою розподілу приватизаційних сертифікатів на акції приватних підприємств. Обмін сертифікатів відбувається через пільгову передплату безпосередньо працівникам підприємств, центр сертифікаційних аукціонів (для фізичних осіб) та фінансових посередників (інвестиційні фонди, банки, довірчі товариства).

Проте такий механізм приватизації не розв'язав поставлених завдань. Стратегія роздержавлення і приватизації передбачала: по-перше, створення нового власника, здатного конкурувати на ринку товарів і послуг; по-друге, підвищення ефективності виробництва на макро- і мікрорівні; по-третє, забезпечення передумов для залучення закордонних та вітчизняних інвесторів, щоб за їхньою допомогою здійснити структурну перебудову виробництва, збільшити експортний потенціал країни, а також поповнення державного і місцевого бюджетів коштами від проданих об'єктів державної власності, що давало можливість пом'якшити гострі соціально-економічні проблеми, пов'язані з боргами.

Сертифікаційна приватизація висвітлила всю неефективність приватизаційної політики України. І все-таки, незважаючи на недоліки проведеної політики, у ході приватизації створюється передумови системної трансформації суспільства. Уже можна стверджувати, що ліквідована монополія державної власності, створюється багатокладна економіка, поступово формується ринкова інфраструктура і фондовий ринок, триває розробка правової бази, яка має регламентувати реформування власності. Можна впевнитися: у країні встановилася нова соціально-економічна структура. За даними Міністерства статистики України, на кінець XX ст. майже 70% підприємств недержавного сектору економіки – це акціонерні товариства, частка яких у виробництві продукції досягла 76,9%.

Однією з важливих складових ринкових трансформацій є глибокі перетворення в такому системоутворюючому елементі економіки, яким є власність. Остання, визначаючи тип присвоєння, в першу чергу засоби виробництва, є першим з найважливіших чинників впливу на всю економічну систему. В командній економіці пануючим типом власності була державна. Саме вона визначала форми економічних

зв'язків та методи регулювання економічної діяльності, надаючи їм командного змісту. Тому трансформація такої економіки в соціально орієнтовану неможлива без глибокого реформування власності, її роздержавлення, створення різноманітності форм власності як фундаменту ринкових засад економіки.

Роздержавлення власності є багатоплановим процесом подолання диктату держави у сфері економічного життя. Воно охоплює перетворення державної власності з метою обмеження господарської функції держави, скорочення її ролі у сфері безпосереднього підприємства, заміну централізованої системи організації та управління економікою на демократичну ринкову систему господарювання. Це процес, що передбачає ліквідацію монополії держави у відносинах і власності, і господарювання (підприємства).

З аналізу статистичних даних за 2008 рік можна зробити наступні висновки. Приватні підприємства мають кращі показники щодо використання основних фондів (фондовіддача становить 1,98 грн./грн. проти середнього рівня 0,23 грн./грн., рентабельність основних фондів – відповідно 32,1 проти 15,76%).

За показником продуктивності державні та приватні підприємства мають майже однаковий рівень – 9,36 та 9,31 тис. грн./чол. відповідно (середній показник в Україні – 8,36 тис. грн./чол.). Слід зазначити, що в державній власності залишаються, як правило, стратегічно важливі, великі конкурентоспроможні підприємства. Так, частка державних підприємств у загальній кількості промислових підприємств становить 17,9%, а вартість їх основних фондів – 43,7% від загальної вартості основних фондів, обсяг реалізованої продукції – 46,1%.

Процес приватизації в Україні в основному почався з підприємств галузей, які найбільше впливають на розвиток споживчого ринку (підприємства оптової та роздрібною торгівлі, громадського харчування, побутового обслуговування тощо). Змінили форму власності 51329 об'єктів. До приватних власників перейшло більше як 50 тис. об'єктів, приватизація яких сприяла створенню конкурентного середовища власників, підвищенню рівня їх зацікавленості у споживачах та якості робіт.

Головним методом її здійснення була сертифікатна (фактично безоплатна) приватизація. У такий спосіб планувалося приватизувати близько 60% підприємств, переважно великих та середніх. Нині Україна почала здійснювати т. зв. велику приватизацію, у ході якої необхідно повною мірою врахувати досвід спекулятивно-мафіозної малої приватизації, повчальний досвід приватизації в західних країнах, а також позитивний і негативний досвід Росії, де проведене масове акціонування великих держпідприємств. Велика приватизація найбільш повно відображає основні цілі приватизації, до того ж вона охоплює переважну частину державної власності, приведе до зміни всього соціально-економічного устрою суспільства, переходу від державно-бюрократичного до корпоративно-приватного капіталізму. Велика приватизація – це процес, який займає досить тривалий період часу.

Процес акціонування держпідприємств включає два етапи, принципово різних за своїм змістом. На першому етапі, який можна штучно форсувати, а тому вкласти в короткі строки, відбувається використання майнових сертифікатів (населенню фактично нав'язують застарілі, зношені фонди, так як більшість дійсно ефективних підприємств було “прихвизовано” або перетворено на закриті акціонерні товариства).

За станом на 2007 рік 12600 підприємств приватизовано з глибиною не менше 70%, з яких 9500 уже фактично не мають державної частки. У роздержавленому секторі працює майже одна третина загальної чисельності працівників, зайнятих у галузях економіки.

Дослідження, проведені працівниками ФДМУ разом з провідними українськими компаніями та фахівцями з питань приватизації, дає змогу зробити такі висновки стосовно підсумків масової приватизації:

1) створено критичну масу приватизованих підприємств, що є гарантією незворотності процесу реформування;

2) до процесу приватизації населення були залучені широкі верстви, які отримали перші уроки ринкової економіки;

3) незважаючи навіть на розпорошення прав власності, приватизовані підприємства працюють загалом ефективніше, ніж державні;

4) набуто значний досвід у проведенні різних видів продажу державного майна.

Приватизаційний процес в Україні логічно було б розпочати із приватизації землі, тобто з передачі її у приватну власність окремих громадян, які бажать і вмють вести фермерське (селянське) господарство, що сприяло б розв'язанню дуже гострої продовольчої проблеми і на цій основі, за більш сприятливих умов, переходу до ринкової економіки. Крім того, в цілому на АПК припадає 38% усіх підприємств, що підлягають приватизації, значна частка яких переробляє сільськогосподарську продукцію.

Недоцільно передавати земельні ділянки безоплатно. Її слід продавати в приватну власність за ціною, що є в кілька разів нижчою від ринкової і тому доступною майбутнім фермерам за умови одержання довгострокового пільгового кредиту. Людина, що купила землю, намагатиметься якомога швидше відшкодувати свої затрати, а потім одержати максимум прибутку на вкладений капітал з метою придбання техніки, будівельних матеріалів, добрив шляхом нарощування виробництва продуктів землеробства, а на цій основі і продуктів тваринництва.

Економічні відносини власності дістають юридичне закріплення у праві власності, яке виникає внаслідок правового регулювання зазначених економічних відносин. Правове регулювання відносин власності є одним з найважливіших напрямів нормотворчої діяльності держави. За допомогою права держава регулює належність тих чи інших об'єктів власності певному суб'єктові (громадянину, колективу, державі); обсяг і зміст суб'єктивних повноважень власника, порядок і форми їх реалізації стосовно різних об'єктів; засоби і способи правової охорони відносин власності тощо.

Сукупність зазначених правових норм, що регулюють відносини власності, становить право власності в об'єктивному розумінні. Суб'єктивне право власності визначається Цивільним кодексом як урегульовані законом суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження майном. Володіння – це закріплення матеріальних благ за конкретними власниками індивідами і колективами, фактичне утримання речі у сфері господарювання цих осіб. Користування – це вилучення з речей їхніх корисних властивостей, які дають можливість задовольнити відповідні потреби індивіда чи колективу. Розпорядження – це визначення власником юридичної

або фактичної долі речі. Індивід або колектив здійснює володіння, користування і розпорядження речами (матеріальними благами) за своїм інтересом, незалежно від волі і бажання інших осіб.

Для багатуокладної економіки характерним є існування різних форм власності і різноманітних організаційних форм господарювання. Відповідно до Господарського кодексу України, залежно від форм власності передбачених законом, у нашій державі можуть існувати такі види підприємств:

- приватне, що функціонує на основі приватної власності громадян чи суб'єкта господарювання (юридичної особи);
- колективне, яке діє на основі колективної власності;
- комунальне, що діє на основі комунальної власності територіальної громади;
- державне, яке функціонує на основі державної власності;
- засновані на змішаній формі власності (на базі об'єднання майна різних форм власності).

Приватне підприємство – це організаційно-правова форма підприємства, заснованого на приватній власності однієї і більше фізичних осіб.

Визначення *приватне*, крім форми власності, виражає головну особливість правового становища підприємства цієї організаційної форми. Згідно із законодавством України, власник у цьому разі водночас є і підприємцем, тобто власність і управління майном у приватному підприємстві не розмежовуються.

Колективне підприємство (точніше його можна назвати підприємство колективної власності) – це організаційно-правова форма підприємства, заснованого на одному або кількох видах колективної власності.

Колективне означає, що підприємство належить колективу співвласників (засновників, учасників), які діють як один суб'єкт права колективної власності. Правосуб'єктність власника (у даному разі колективу або групи власників, організованих у колективне підприємство з правами юридичної особи) реалізується через юридичну особу – підприємство, яке володіє, користується і розпоряджається майном відповідно до свого статуту. Це вид недержавної юридичної особи. Право колективної власності у колективному підприємстві безпосередньо здійснюють його органи управління – вищий орган управління (загальні збори або конференція) і правління. Отже, колективне підприємство, поки воно діє, – це об'єкт права власності відповідної юридичної особи. Його засновники та учасники є власниками часток (паїв, акцій, вкладів) у майні підприємства.

Існує стільки видів колективних підприємств, скільки суб'єктів права колективної власності:

- колективні підприємства (наприклад, підприємство, приватизоване трудовим колективом державного підприємства і не перетворене в інший вид; колективне сільськогосподарське підприємство);
- акціонерне або інше статутне господарське товариство;
- виробничий кооператив;
- підприємство громадської організації;
- підприємство релігійної організації;
- підприємство, створене господарським об'єднанням.

Державне підприємство являє собою організаційно-правову форму підприємства, заснованого на державній власності. Визначення *державне* вказує, що це підприємство має особливості правового становища порівняно з недержавними. Ці особливості обумовлені способом розмежування функцій власника та управління майном у державному підприємстві. Саме державне підприємство як майновий комплекс є об'єктом права державної власності. Підприємству як суб'єкту права це майно належить на праві повного господарського відання. Це право вужче, ніж право власності. Обсяг його залежить від цільового призначення відповідного майна. Державне підприємство володіє, користується і розпоряджається цим майном, вчиняючи щодо нього будь-які дії, що не суперечать закону та цілям діяльності підприємства, тобто його статуту. Оскільки державне підприємство є суб'єктом права повного господарського відання майном, а не суб'єктом права власності, щодо державних підприємств діє спеціальна категорія – правовий режим майна державних підприємств. Вона означає, що державні підприємства керуються спеціальними правилами заснування, утворення їх майна при заснуванні, визначенні цілей і предмета діяльності (статуту затверджують і контролюють уповноважені органи), управлінні майном, розподілом прибутку тощо.

Державні підприємства як суб'єкти однієї форми власності (організаційної) поділяються на три види, а саме засновані на власності:

- загальнодержавній;
- республіканській (Автономної Республіки Крим);
- адміністративно-територіальних одиниць.

Усі ці підприємства – державні юридичні особи.

Для здійснення правомочностей власника та виконання різних функцій, визначених Конституцією України, держава створює певні колективні утворення (підприємства, установи та інші організації), наділяючи їх правами юридичної особи та державним майном, щоб забезпечити можливість бути суб'єктом правовідносин. Таким же чином діють територіальні громади села, селища, міста як суб'єкти права комунальної власності підприємства, установи та інші організації. Правовий статус державних (комунальних) юридичних осіб має свої особливості порівняно з іншими видами юридичних осіб.

У разі, якщо в статутному фонді підприємства іноземна інвестиція становить не менш як десять відсотків, воно визнається підприємством з іноземними інвестиціями. Підприємство, у статутному фонді якого іноземна інвестиція становить сто відсотків, вважається іноземним підприємством. Залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного фонду в Україні діють підприємства унітарні та корпоративні.

Унітарне підприємство створюється одним засновником, який виділяє необхідне для того майно, формує відповідно до закону статутний фонд, не поділений на частки (паї), затверджує статут; розподіляє доходи; безпосередньо або через керівника, який ним призначається, керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму; вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства. Унітарними є підприємства державні, комунальні, засновані на власності об'єднання громадян, релігійної організації або на приватній власності засновника. Корпоративне підприємство утворюється, як правило, двома або більше

засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства. Корпоративними є кооперативні підприємства, підприємства, що створюються у формі господарського товариства, а також інші, у тому числі засновані на приватній власності двох або більше осіб. Підприємства залежно від кількості працюючих та обсягу валового доходу від реалізації продукції за рік можуть бути віднесені до малих, середніх або великих. Малими підприємствами (незалежно від форми власності) визнаються підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік не перевищує 50 чол., а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період не перевищує суми, еквівалентної 500 тис. євро за середньорічним курсом Національного банку України щодо гривні. Великими визнаються підприємства, в яких відповідні показники становлять понад 1000 чол. та 5 млн. євро. Усі інші підприємства визнаються середніми. Крім цього, виділяють класифікацію підприємств залежно від правового статусу та форми господарювання: одноосібні, кооперативні, орендні, господарські товариства.

Одноосібні є власністю однієї особи або родини. Вони несуть відповідальність за свої зобов'язання всім майном (капіталом). Це переважно малі за кількістю працівників фірми.

Кооперативні підприємства (кооперативи) – це добровільні об'єднання громадян з метою спільного ведення господарської або іншої діяльності. В економіці України функціонують два основні типи кооперативів: виробничі й споживчі. У перспективі можна очікувати великого поширення кооперативів також в інших сферах діяльності – науковій, фінансовій, страховій тощо.

Орендні підприємства характеризуються тимчасовим (на договірних засадах) володінням і користуванням майном, необхідним орендарю для здійснення підприємницької діяльності.

Господарськими товариствами визнаються підприємства, установи, організації, створені на засадах угоди юридичними особами і громадянами шляхом об'єднання їх майна та підприємницької діяльності з метою одержання прибутку.

За галузево-функціональним видом діяльності розрізняють: промислові, сільськогосподарські, будівельні, транспортні, торговельні, інноваційні, посередницькі, банківські, страхові, туристичні та інші підприємства, за територіальним підпорядкуванням – головні, дочірні, асоційовані, філії, а саме:

- головні (материнські) – контролюють інші фірми;
- дочірні – юридично самостійне організаційне утворення, що здійснює комерційні операції і складає звітний баланс. Проте материнська фірма суворо контролює діяльність усіх своїх дочірніх компаній, оскільки володіє контрольним пакетом їхніх акцій;
- асоційовані – є формально самостійними, але з різних причин залежать від головної фірми і вимушені підпорядковуватися її стратегічним цілям;
- філії – на відміну від дочірніх та асоційованих підприємств не користуються юридичною й господарською самостійністю, не мають власного статуту та балансу, діють від імені і за дорученням головного підприємства, мають однакову з ним назву.

Вивчення господарського ладу тієї чи іншої країни неминуче ставить перед дослідником питання: кому належить економічна влада, хто розпоряджається суспільним багатством. Суть цієї влади полягає в характері привласнення засобів виробництва і його результатів. Тому, щоб з'ясувати природу та економічну структуру того чи іншого суспільства, необхідно передусім розкрити зміст існуючої системи відносин власності. Відносини власності виникають між людьми з приводу привласнення матеріальних і духовних благ. Привласнення означає відношення людей до певних речей, як до своїх.

Література

1. Амбросов В. Я. Наукові положення вдосконалення економічного і господарського механізмів розвитку сільського господарства / В. Я. Амбросов, Т. Г. Маренич // Економіка АПК. – 2005. – № 10. – С. 14–19.
2. Здоровик В. К. Формування господарського механізму регулювання аграрних відносин / В. К. Здоровик, А. О. Линдюк // Економіка АПК. – 2005. – № 2. – С. 42–46.
3. Костирко Л. А. Стратегія фінансово-економічної діяльності господарського суб'єкта: методологія і організація / Костирко Л. А. – Луганськ: СНУ ім. В. Даля, 2002. – 560 с.

УДК 364.254:332.12

Г. О. Обиход

Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України

ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТЕХНОГЕННИХ АВАРІЙ ТА НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ БЕЗПЕКИ НА ПНО МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті зроблений аналіз сучасного стану потенційно небезпечних об'єктів, які зосереджені на території Миколаївської області. Вони становлять виробничий потенціал регіону, забезпечують зростання виробництва й зайнятість населення. Однак містять у собі й певну техногенну загрозу: більшість із них є носіями небезпечних уражаючих факторів для населення (радіоактивних, хімічних, вибухових, пожежних і т.д.). Виявлена пряма залежність між динамікою техногенних надзвичайних ситуацій регіону, діяльністю ПНО й амортизацією основних фондів підприємств. Аналізуються основні напрями роботи з метою поліпшення ситуації.

Ключові слова: промисловість, потенційно небезпечний об'єкт, загрозовий фактор, основні фонди, безпека.

В статье произведен анализ современного состояния потенциально опасных объектов, которые сосредоточены на территории Николаевской области. Они составляют производственный потенциал региона, обеспечивают рост производства и занятость населения. Однако заключают в себе и определенную техногенную